

ФОРМУВАННЯ АРГУМЕНТАТИВНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІВ У СФЕРІ ДИСКУСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ЯК ІНОЗЕМНОЮ

Уся система навчання студентів гуманітарних факультетів продуктивним видам мовленнєвої діяльності іноземною мовою є складним і багатограним процесом, підпорядкованим меті формування комунікативної компетенції фахівців, для яких мовлення складатиме основу професійної діяльності. Тоді як запорукою ефективного спілкування, а також передумовою успішного залучення випускників до сфери міжнародних контактів, ділових і особистісних стосунків є вміння переконливого, впливового мовлення.

У сучасній науковій літературі проблема результативного впливу за допомогою мовних засобів і логічних прийомів вирішується в межах теорії аргументації (Х. Перельман, Г. О. Брутян, В. З. Дем'янков, Ю. М. Караулов, Т. М. Ніколаєва та ін.), логіки (М. М. Алексєєв, К. Л. Брутян та ін.), риторики (Х. Перельман, Г. К. Михальська, Ю. В. Рождественський та ін.) і соціальної психології (Г. І. Рузавін, Д. О. Добровольський). В аспекті нашого дослідження послуговуватимемося визначенням Н. І. Махновської, за яким аргументація – це різновид інтелектуально-комунікативної діяльності, що базується на виконанні комунікативних дій, пов'язаних із створенням тексту чи його фрагментів і спрямованих на пояснення, доведення та на переконання реципієнта. Тоді як засвоєні людиною способи виконання означених комунікативних дій є аргументативними вміннями [2, 7]. Характерною рисою аргументативного дискурсу є діалогічність, тому категоріальним способом його реалізації виступає дискусія (у широкому розумінні – суперечка) – дослідження, розбір, колективне обговорення питання, проблеми, або зіставлення інформації, ідей, думок, пропозицій [там само]. Тоді як усі інші форми аргументативного дискурсу є тими чи іншими видами дискусії, які містяться ліворуч, або праворуч від неї на шкалі емоційності (бесіда – обговорення – дискусія – диспут – дебати – полеміка). Отже, під дискусійним мовленням розумітимемо різновид усного публічного мовлення аргументативного типу, що виникає під час спору (дискусії).

Аналіз комунікативних стратегій переконування (персуазії) та лінгвістичних засобів його втілення фактично недавно став предметом дослідження мовознавців і методистів (Н. М. Трошина, А. О. Романов, А. М. Баранов, І. Ю. Черепанова, Г. М. Аксьонова, Т. Ю. Зотова, Н. І. Махновська), проте має великий потенціал щодо його використання з метою оптимізації процесу формування навичок аргументативного мовлення, зокрема в практиці навчання мови як іноземної. Водночас, викладачам постійно доводиться долати проблему неповноти та фрагментарності представлених у підручниках навчальних матеріалів, з використанням яких відбувається процес формування комунікативної компетенції студентів у сфері полімічного спілкування. Мета пропонованої статті – окреслити шляхи оптимізації процесу навчання аргументування, представити комплекс апробованих навчальних матеріалів, спрямованих на послідовне удосконалення навичок дискусійного спілкування українською як іноземною.

Навчання дискусійного мовлення – тривалий процес опанування основами аргументованого діалогічного і монологічного мовлення. Результативність цього процесу забезпечується, перш за все, системністю і послідовністю роботи на усіх етапах навчання, в умовах різних форм організації. Зокрема, вже на другому курсі студент повинен уміти вести діалог-обговорення, діалог-пояснення, на третьому – діалог-бесіду, діалог-дискусію і груповий діалог-дискусію, насамперед на матеріалі домашнього читання і тематики з усного мовлення, у визначеній комунікативній сфері і ситуації спілкування, вирішуючи при цьому певні комунікативні завдання і відбираючи адекватні їх змісту мовні засоби. Безпосередньо у формі дискусії удосконалення навичок аргументативного мовлення проводиться на середньому і просунутому етапах навчання, під час якого формуються відповідні уміння, серед яких: 1) брати участь у діалозі – розпитуванні, діалозі – обговоренні, діалозі – уточненні, діалозі – унісоні і діалозі – дисонансі; брати участь у полілозі-розпитуванні; 2) використовувати інтонаційні і мовні моделі для вираження ставлення до предмета дискусії; 3) вести поширену бесіду, користуючись різними стратегіями для її підтримки (уміння продуктивного слухання, уміння зробити запит/повідомлення інформації; висловити згоду/незгоду з думкою співрозмовника, схвалення/несхвалення висловлених думок; ухилитися від відповіді тощо); 4) репродукувати тексти, пред'явлені у письмовому або усному вигляді, узагальнюючи чи зіставляючи інформацію різних джерел, формулюючи схожість і різницю двох позицій; 5) продукувати монолог аргументативного типу визначеної тематики з опорою на поданий мовний (мовленнєвий) матеріал або текст; продукувати власне висловлювання аргументативного типу з визначеної проблематики, підводити підсумки дискусії; 6) реалізовувати тактику мовленнєвої поведінки, характерну для невідготовленого спілкування тощо.

Названі уміння ґрунтуються на уміннях читання, а саме: читати і розуміти тексти аргументативного типу, орієнтуючись у їх композиційно-змістовій структурі та комунікативній спрямованості; визначати тему, проблему, висновки, виявляти логічну схему розгортання аргументативного тексту: тезис, аргументацію тезису, висновки, гіпотетичні припущення, спростування тощо; визначати змістові зв'язки у тексті (причинно-наслідкові та ін.); знаходити і вичленовувати в тексті змістові блоки, визначати в них головну, додаткову, а також надлишкову інформацію; розрізнявати об'єктивну (фактологічну) і суб'єктивну (модусну) інформацію.

Процес формування дискусійного мовлення іноземною мовою становить шлях від засвоєння необхідного і достатнього репертуару конкретних мовленнєвих тактик до вироблення навичок їх творчого використання в певних умовах спілкування. Як відомо, під час породження мовлення значну роль відіграють готові мовні конструкції, які мовець використовує, а не створює самостійно. Особливе значення при цьому мають так звані розмовні формули, або кліше, що слугують меті вираження комунікативних намірів, наприклад згоди, вітання, здивування та ін. Для того щоб говорити гладко і в оптимальному темпі, студенти повинні оволодіти основними розмовними формулами до автоматизму. Проте статичне знання мовних засобів реалізації різних мовленнєвих тактик виявляється недостатнім для їх ефективного використання на практиці. Як засвідчує досвід, ефективність засвоєння лексико-граматичних списків і словотворчих моделей, що становлять своєрідний комунікативний мінімум, забезпечується їх тематико-ситуативною організацією. На сьогодні добре вивчені і описані методики навчання спілкування у типових ситуаціях (“У магазині”, “На пошті”, “У ресторані”, “На вокзалі” та ін.), розроблений необхідний лексичний мінімум і вправи з ним, про що свідчать відповідні розділи в підручниках з практики мовлення. Проте означені “безпроблемні, конфліктно стерильні” навчальні матеріали майже повністю позбавлені будь-яких інтелектуальних стратегій мовленнєвої взаємодії. Значно складнішими для опису, структурування і навчання є ситуативні діалоги, комунікативна інтенція яких полягає в здійсненні таких мовленнєвих дій, як домовитися про щось, вмовити, переконати, заборонити, оскаржити, осудити, тобто застосувати словесний вплив на співрозмовника.

Відтак, визнаючи безперечні переваги ситуативно-комунікативної технології у навчанні стандартної мовленнєвої поведінки, не можемо не погодитись з висновком В. Шляхова щодо її нерезультативності в завданнях розвитку мовленнєвих умінь ведення проблемного діалогу [4]. У результаті чого більш сильні, прямі типи мовленнєвого впливу, наприклад, діалоги з інтенціональною спрямованістю спонукування, переконання, доведення, спростування та ін., тобто аргументативного типу, з властивими їм структурно-граматичними особливостями і розгорнутою реплікою монологічного характеру рідко зустрічаються в навчальному діалогічному спілкуванні студентів.

Значно більші можливості навчання діалогу аргументативного типу реалізуються за умов сценарного підходу, підпорядкованого меті навчання спілкуванню у проблемному середовищі. Означений спосіб навчання точніше пов'язаний з психолінгвістичною реальністю і враховує низку соціолінгвістичних параметрів, які, як правило, ігноруються за ситуативного підходу. Насамперед йдеться про наявну у діалозі (полілозі) мовленнєву проблему в широкому розумінні, що може полягати у мовленнєвому впливові, суперечці чи реальному конфлікті. Це, в свою чергу, передбачає прагматичний аналіз мовленнєвих ходів, і обов'язкові відповіді на питання: “Який зміст захований у фразі? Що цими словами хотів виразити мовець? Якими засобами здійснюється вплив на співрозмовника?”. У вправах формулюються різні за складністю завдання: від знаходження і визначення мовленнєвих дій (напр.: в яких словах міститься докір, невдоволення, як реалізуються пояснювальні тактики та ін.) до виконання творчих завдань, що передбачають створення сценаріїв за зразком та їх рольове відтворення, наповнення мовленнєвих програм лексико-граматичним матеріалом тощо [4]. Тому, вже на етапі вводу мовленнєвих кліше, виразів і граматичних конструкцій, що репрезентують мовленнєві інтенції переконувального характеру, основну увагу приділяємо їх функціонально-семантичному та прагматичному аналізу. Завдання мають на меті навчити прагматичним умінням розпізнавати тактики мовленнєвої поведінки і користуватися ними, створюючи різні за метою і структурою (проста, складена, інтенціональна програма) мовленнєві інтенції. Вправи такого роду містять завдання:

– Знайдіть у поданих діалогах і проаналізуйте мовні засоби, за допомогою яких виражається згода, відмова, прохання, порада. Розташуйте мовні одиниці, за допомогою яких реалізуються означені мовленнєві акти у порядку зростання категоричності та емоційно-експресивної забарвленості: а) автоматичне нейтральне; б) категоричне нейтральне; в) емоційно забарвлене.

– Серед запропонованих висловлювань, що містять відмову, знайдіть ті, в яких мовець: а) проявляє категоричність; б) проявляє співчуття; в) обґрунтовує причину відмови; г) знаходить компроміс, погоджуючись з частиною прохання; д) відкладає конкретну відповідь; е) намагається знайти взаємоприйнятне рішення; ж) комбінований варіант. Доберіть до кожної репліки-відповіді репліку-стимул.

– Прочитайте початкові репліки діалогу. Додайте максимально обґрунтовані репліки-відповіді, у яких зробіть зауваження, висловіть заперечення, незадоволення або сумнів.

Побудуйте свою відповідь за наступною схемою: відмова (незадоволення, сумнів) + причина + контрдовід + аргументація + висновок.

Характерна риса мовлення з метою впливу – використання загальних і спеціальних засобів посилення виразності (зображальності) мовлення, а відтак його максимальної конкретизації. У багатьох випадках конкретизація сприяє виникненню наочних образів у свідомості, що полегшує сприйняття і запам'ятовування почутого, надає мовленню достовірності і переконливості. Як відомо, загальні засоби посилення зображальності зводяться до атрибутації, гіпонімізації, синонімізації, побудові емоційно забарвлених конструкцій, у граматичному оформленні яких були б односкладовість, інверсія, еліпс та ін. Тому окреме місце відводимо вправам, що передбачають поширення речень різноманітними атрибутами, заміну гіпероніма гіпонімом та аналіз способів посилення виразності тощо.

Узявши участь у дискусії, студент повинен сформулювати власну позицію щодо предмету мовлення, запевнити в перевагах запропонованої точки зору. Характерною рисою його висловлювання буде тісна змістова взаємодія з попередніми мовцями, уточнення, заперечення, оцінка їх ідей. Тому важливим етапом у процесі формування дискусійного мовлення вважаємо розвиток навичок активного слухання, зокрема повторювання, рефразування, інтерпретації, уточнення і спонукання до розгорнутої відповіді, формулювання питань різного типу. Так, виробленню вмінь дослівно повторювати почуте та передавати зміст почутого своїми словами сприяє виконання завдань типу:

– Робота в парах. Один з співрозмовників виголошує тези (з будь-якої теми), завдання іншого: а) вставити цитати з висловлювання партнера у власні фрази (*Отже, ти вважаєш... (цитата); На твою думку...(цитата); Ти впевнений, що (цитата)*). б) перефразувати повідомлення (*іншими словами...; словом...; якщо коротко...; як я зрозумів, ти стверджуєш...; якщо я правильно зрозумів, ти говориш*).

– Прочитайте запропоновані висловлювання. Висловіть свою оцінку достовірності інформації, використовуючи конструкції, що демонструють: а) впевненість; б) невпевненість, сумнів, коливання; в) можливість, припущення.

Опрацювання техніки інтерпретації проводиться за допомогою завдань, спрямованих на вироблення вмінь формулювати свої припущення про причини і мету висловлювань співрозмовника, як-от:

– Інтерпретуйте подану інформацію у формі уточнюючих питань чи пробних гіпотез. Зразок: *Мені потрібно зателефонувати батькам. – Ти маєш на увазі, що їх досвід міг би допомогти прийняти правильне рішення?*

– Робота в парах. Мовець формулює коротке твердження про те, що він не любить, або чим незадоволений. Завдання співрозмовника – застосувати техніку інтерпретації, використовуючи уточнюючі питання та умовні гіпотези: *Ти, напевне, маєш на увазі...? Ви, можливо, говорите це тому, що...? Мабуть, Ви хочете щоб...? Скоріш за все, йдеться про...? А може бути таке, що Ви сподівається, що... / хочете щоб...?*

Обов'язковою умовою ефективності розвитку навичок дискусійного мовлення є проведення серії спеціальних вправ і мовленнєвих ігор, спрямованих на вироблення умінь постановки питань різного типу, а також відповідей на некоректні питання, як-от:

– Прочитайте текст. Скажіть, чи згодні ви з тим, що виділені частини речень є їх інформативними центрами. Використовуючи їх, поставте питання до кожного речення.

– Прочитайте речення і запитання до них. Виправте ті питання, які неповністю або неточно відображають зміст речення.

– Прочитайте повідомлення, присвячене актуальній проблемі. Сформулюйте за текстом низку питань різного типу.

– Гра “Що сталося?” Студентам пропонується ситуація, описана декількома реченнями. Потрібно з'ясувати що сталося за допомогою навідних питань лише закритого типу.

– Прочитайте наведені ситуації спілкування (“співрозмовник вжив у своєму висловлюванні незнайомий вираз або термін”; “вам би хотілося дізнатися думку співрозмовника про те, що було щойно вами сказане” і под.). Встановіть зворотній зв'язок, перевірте точність сприйняття інформації або запросіть додаткову інформацію за допомогою запитань.

Крім умовно-мовленнєвих і мовленнєвих завдань продуктивними є вправи, побудовані на основі тексту, адже “текст як система мовленнєвого продукту носіїв іноземної мови, яка вивчається, має особливу цінність як систематизований зразок функціонування мови в межах теми, контексту, ситуації, проблеми, сфери і жанру спілкування, з орієнтацією на конкретного адресата, з відображенням певного соціального, діяльнісного фону, вираженням соціальної, професійної, особистісної позиції” [3, 27]. З цього погляду особливо значущою виявляється робота над різностильовими аргументативними текстами – зразками композиційно-мовленнєвої форми міркування, та його підтипів: доведення, спростування, підтвердження, обґрунтування, пояснення.

Аналіз публічних виступів або завершених за змістом фрагментів дає можливість студентам познайомитися з мовленнєвою практикою, з прийомами впливового, переконувального мовлення. Тут можливий як домовленнєвий аналіз і обговорення ситуацій, так і вправи, розраховані на створення власних висловлювань. Завдання, що не передбачають говоріння, сприяють формуванню умінь з'ясовувати завдання і надзавдання мовлення, знаходити тезис і формулювати свій, визначати за яким принципом побудоване доведення, оцінювати композиційні особливості різних жанрів переконувального мовлення. У вправах цієї групи можна запропонувати наступні види завдань:

– Прочитайте текст і визначте сферу його використання. Сформулюйте самостійно, або знайдіть речення, що передає головну думку тексту. Визначте в якому місці тексту міститься аргументація головної думки.

– Прочитайте текст і тези, сформульовані на його основі. Зіставте інформацію. Чи достатньо змістовні тези?

– Використовуючи текст розгорніть і аргументуйте наступні тези.

– Висловіть тезис й обґрунтуйте його, посилаючись на запропоновані прислів'я та афоризми.

– Поділіть текст на смислові частини. До кожної поставте запитання і на його основі складіть тези. Визначте речення, які слугують їх доказом, ілюстрацією.

– Визначте завдання публічного виступу. Оцініть переконливість доказів, використаних мовцем. Якої помилки припустився мовець під час узагальнення і формулювання висновку? виправте помилку: зробіть відповідний тезису висновок.

– Прочитайте фрагмент дискусії. Якої помилки в побудові тексту припустився мовець? Як використав цю помилку інший учасник дискусії? Якої думки дотримуетесь ви? Аргументуйте свою позицію.

Як відомо, в основі впливового, переконливого мовлення лежать аргументи, вибір яких мотивований ситуацією спілкування і складом аудиторії. Тому особливу увагу під час навчання аргументуванню приділяємо розвитку вмінь враховувати специфіку передбачуваної аудиторії та особливостей реальної ситуації. Найкраще реалізації цього завдання сприяють ситуативні і рольові ігри. Означений вид вправ забезпечує наявність стратегії мовця, виховує його мовленнєву активність, забезпечує вербальне і структурне розмаїття мовленнєвого матеріалу. Наприклад: Уявіть собі, що вам потрібно переконати почати повноцінно снідати: а) учня молодших класів; б) ученицю старших класів; в) однокурсників г) тата. Опишіть особливості кожної аудиторії. Сформулюйте тези і відповідні аргументи до кожної ситуації.

І, зрештою, на просунутому та завершальному етапах навчання мови, що передбачають достатньо високий рівень комунікативної компетенції студентів, удосконалення вмінь аргументативного мовлення відбувається у різних формах навчальної дискусії, які різняться як ступенем протиставленості тезисів (обговорення, диспут, дискусія, полеміка), так і особливостями організації (дебати). Водночас основоположними для навчальної дискусії на практичних заняттях з мови є її діалектичний характер (спрямованість не стільки на віднайдення істини, скільки на переконання опонента) і основна мета – удосконалення навичок проектування і продукування висловлювань аргументативного типу.

Технологія проведення дискусії на заняттях з практики мовлення передбачає її трьохетапну структуру: переддискусії, власне дискусії і висновків. Суттєвим елементом технології опрацювання дискусійних питань є вступна частина. Це своєрідне запрошення до жвавого обговорення визначеної проблеми, яке може бути здійснено у вигляді викладу проблеми, опису конкретного випадку, використання різного роду категоричних суджень або афоризмів [1]. Доцільним на етапі висунення проблеми є й демонстрація ілюстративного матеріалу. Зокрема робота над текстом допомагає студентам краще познайомитися і зрозуміти суть дискусійного питання, актуалізувати необхідний лексико-граматичний матеріал, сформулювати власну позицію. На початку роботи корисно також ознайомити студентів з альтернативними поглядами на проблему, яка розглядатиметься. Цей матеріал може бути використаний і для проведення рольової гри, коли студентам пропонується зайняти позицію того чи іншого учасника дискусії і поширити аргументацію конкретної точки зору з обговорюваної проблеми.

Отже, як засвідчує досвід, для забезпечення активної участі студентів у дискусії потрібно: представити для обговорення конкретне дискусійне питання (тобто таке, що не має однозначної відповіді і допускає різні варіанти вирішення, зокрема протилежні); актуалізувати мовно-мовленнєві уміння і навички студентів на основі лексико-граматичних вправ та тексту, який містить основну інформацію з порушеної проблеми; спровокувати дискусію за допомогою завершених за змістом висловлювань, що демонструють різні погляди і є зразками розмовного мовлення та підготувати низку питань, які можна ставити на обговорення в ході дискусії, щоб не дати їй згаснути. Означені питання забезпечать всебічний розгляд проблеми, допоможуть залучити в дискусію усіх учасників і не допустити виходу дискусії за межі проблеми. Задля проведення ефективного аналізу дискусії оптимальним варіантом є її запис на магнітофонну стрічку або інший засіб. Під час роботи над помилками важливо дати студентам можливість самостійно знайти і проаналізувати їх, а також по можливості супроводити виявлені помилки коректувальними вправами.

Отже, методична проблема навчання аргументації є однією з актуальних і складних проблем сучасної методичної науки. Процес формування аргументативного мовлення іноземною мовою становить шлях від засвоєння необхідного і достатнього репертуару конкретних мовленнєвих тактик до вироблення вмінь їх творчого використання в певних умовах спілкування. Ефективність означеного процесу підвищується якщо: відбір змісту навчання здійснюється на комунікативно-когнітивній основі, діалоги аргументативного типу моделюються на засадах сценарного підходу, містять лексичні та граматичні одиниці з емоційно-персуазивним потенціалом; навчальний матеріал організований як комплекс вправ, які передбачають поступове логіко-функціональне і структурно-граматичне ускладнення процесу аргументації; навчання здійснюється на основі спеціально розробленої системи завдань домовленнєвого (аналітико-конструктивного) і комунікативного (творчого) характеру й аудіовізуальних засобів, які дозволяють дати всебічну оцінку мовленнєвій поведінці мовців.

Перспективу вбачаємо в подальшому дослідженні проблеми формування комунікативної компетенції студентів у сфері полемічного спілкування та розробці методичного забезпечення занять з мовленнєвої практики для просунутого етапу навчання.

Список використаних джерел

1. Изаренков Д. И. Основания полемического общения: проблемные ситуации, категорические суждения, афоризмы / Д. И. Изаренков // Вестник МАПРЯЛ – 2006. – № 64 – 47. – С.42–49
2. Махновская Н. И. Система обучения аргументативным умениям в курсе риторики в высшей и средней школе : [монография. Материалы исследования в 2 частях]. – Ч. 1. – М. : Прометей, МПГУ, 2004. – 254 с.
3. Настольная книга преподавателя иностранного языка : [справочное пособие] / Е. А. Маслыко, П. К. Бабинская, А. Ф. Будько, С. И. Петрова. – [5-е изд., стереотип.]. – Мн. : Выш. шк., 1999 – 503с.
4. Шляхов В. И. Речевые сценарии и обучение русской речи (Ситуативный и сценарный подходы) / В. И. Шляхов // Вестник МАПРЯЛ. – 2003. – №42. – С. 19–25.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні і методичні аспекти проблеми оптимізації процесу навчання аргументуванню, представлено комплекс апробованих навчальних матеріалів, спрямованих на послідовне удосконалення навичок аргументативного мовлення студентів мовного вишу у сфері дискусійного спілкування українською як іноземною.

Ключові слова: аргументація, аргументативні вміння і навички, комунікативна інтенція, дискусія, персуазивний потенціал мовних одиниць

Summary. The article considered theoretical and methodical aspects of the problem of the process training optimization of arguing, the complex of time-tested educational materials are represented, which are send to consistent advancing skills and attains reasonable student's speech of foreign language university in the sphere of polemic communication neither Ukrainian nor foreign languages.

Key words: reasoned verbal activity, communicative intention, discussion, persuasive potential of the language units.

УДК 81'243:378.147.016

Проценко Н.В.

ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ МЕТОДИЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У сучасних лінгвістичних дослідженнях спостерігається дедалі більший інтерес до питань формування професійної компетенції вчителя іноземної мови, оскільки розбудова української державності, інтеграція України до європейської спільноти, її входження до європейського освітнього простору в світлі Болонського процесу передбачають значне структурне реформування вітчизняної вищої школи та відповідні перетворення у ВНЗ для умов кредитно-модульної системи навчання. Вільне оволодіння громадянами іноземною мовою зумовлює вагомість професійної, у тому числі методичної підготовки вчителів іноземних мов.